

Fikrət Qoca və özbək altmışıncıları

Altmışıncıların poetikasını rəmzi obrazsız tam təsəvvür etmək mümkün deyil. Azərbaycan və özbək altmışıncılarının yaradıcılığına bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşsaq, görürük ki, məşhur rəmzi obrazsız pleyadanın ictimai gerçəkliyə münasibəti haqqında bilgi və qənaət əldə etmək son dərəcə çətindir. Təkcə rəmzi surətlərdə deyil, ümumən, nəslin əsas və möhtəşəm obrazlarında, onların mahiyyətində və taleyindəki oxşarlıqlar həmişə diqqəti cəlb edir.

Həmin illərin əsas poetik nümunələrini dərinlən təhlil edərkən vətənpərvərlik və milli özünüdərk duyğularının Ə.Kərim, M.Araz, X.R.Ulutürk, F.Qoca, F.Sadiq, V.Səmədoğlu, Ə.Salahzadə, o cümlədən məşhur özbək altmışıncıları E.Vahidov, A.Aripov, R.Pərfi, Ç.Erqaş, M.Əli, A.Mətcən, M.Cəlil və başqalarının yaradıcılığında qəbəriq tərzdə əks olunduğunu müşahidə edirik.

Altmışıncıların yaradıcılığında varlığa yeni estetik münasibət cəsarətlə ifadə olunmasaydı, Vətən və Xalq kimi taleylü poetik obrazlara real mündəricə və məzmun verilməseydi, ümumən, pleyadanın yeni qayəvi-fəlsəfi konsepsiyası, həyatı dərinlən əks etdirən metaforik-simvolik obrazlar sistemi formalaşa bilməzdi. Zira lirik "mən"-in şüur və təsəvvürlərində siyasiləşmiş və real həyatdan uzaq, ideal Xalq obrazı hakim ola-ola, məsələn, "Ərkək" kimi oyaq şüurun və ayıq bəyinin məhsulu olan bir lirik rəmz meydana çıxa bilməzdi. F.Qocanın lirikasını 60-70-ci illərin poetik prosesi və ümumən, altmışıncıların yaradıcılığı kontekstində dəyərləndirərək akademik B.Nəbiyevin aşağıdakı analitik müşahidə və təhlillərinə diqqəti cəlb etmək məqsədə müvafiqdir: "Məlumdur ki, F.Qoca 60-cı illər nəslinə mənsub şairdir. Bu nəsil bir çox cəhətdən, indiki təbirləndirən istifadə edib desək, 60-cı illərin yenidənqurması şəraitində formalaşmışdır. Həmin nəsil əvvəlki nəsillərin yaradıcılığının məruz qaldığı çox sınaqlardan xəbərdar oldu və bu cəhət gənc şairləri poeziyanın vəzifəsi, xalq mədəniyyətinin inkişafında yeri, rolu, sənətin taleyi barədə dərinlən düşünməyə vadar etdi. F.Qocanın əksər şeirlərinin, poemalarının mövzusu və mətləbcə, ruhca köhnəlməməsinin bir səbəbi də, mənəcə, elə bu amillə bağlıdır".

Ümumən, məşhur və böyük rəmzlərin zaman-zaman müxtəlif dünya xalqları poeziyasında yarandığını, genezis və poetik funksiyalarına görə beynəlmiləl səciyyə daşdığını nəzərə alsaq, bu prosesin altmışıncıların yaradıcılığında da qəbəriq surətdə meydana çıxmasını təbii saymaq olar. Elə buradaca altmışıncıların ilk lirikasında fəal və işlək poetik rəmzlərdən biri olan "Quzu" obrazına müraciət etmək kifayətdir. Azərbaycan poeziyasında da, özbək şeiriyyətində də bu rəmzə dəfələrlə müraciət olunmuşdur. Amma altmışıncıların poetik interpretasiyasında bu obrazın ifadəsi və təqdimatı daha emosional təsir bağışlayır. Bu cəhətdən Məhəmməd Əlinin "Quzu" (1965) şeiri diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, klassik poeziyada quzu obrazı, ələlxüsus da bu obrazın simvolik semantikasi həmişə bəkirlik, günahsızlıq, acizlik və məsumluqla səciyyələnməmişdir. Məsələn gətirdiyimiz şeirdə də quzu rəmzi özünün özəli və ənənəvi anlamında işlənməmişdir: "Yaşıl otlaq sakinisən, Qaç-qaç gəzirsən. Dünyada nə dərdlər var, Anla-

mırsan, bilmırsən... Başını əyib otlağa, Xırt-xırt edirsən daim, Anan sevib gözünü, Hey yalayar mülayim". M.Əlinin poetik təlqinində "Quzu" daha çox klassik və ənənəvi obraz kimi əyaniləşmişdir. Müəllif məşhur rəmzin mahiyyətini və poetik-tarixi funksiyasını dəyişməyi qarşısına məqsəd qoymamışdır: "Yaxınlıqda bir qoçaq, Hey sənə baxar bu an. Cibində soyuq bıçaq, Gözlərində bir qəzəb. Sənə baxıb gözləri, Qəzəbdən kor olaydı. Sənə yaxınlaşınca, Bıçağı da sınaydı". "Soyuq bıçaq" sahibinin "yaşıl otlaq sakini" nə yaman və yavuz niyyətlə baxması yaxın keçmişin amansız həqiqəti idi. Bu şeirdə milli tale üçün narahatlıq və nigarancılıq bariz şəkildə nəzərə çarpır.

F.Qocanın "Quzu" (1963) şeiri də öz fəlsəfi-rəmzi mənalara ilə hardasa yuxarıdakı şeirlə səsləşir:

*Bax gözlərimə mənim,
Ulduzdur, dan ulduzu.
Ulduzlar da vurğundur
O mavi səmalara,*

*Mən hara, səma hara?
Mən bir quzuşam, quzu
Bacarıqsız, qanadsız.
Yeməyim yerə bağlı,
Heç bir əlim də yoxdu
Amma ki, dörd ayaqlı.*

Amma bu quzunu yuxarıdakı obrazın variantı və ya eyni mündəricəyə malik ekvivalenti hesab etmək düzgün olmazdı. F.Qocanın "Quzu"sunda məsumluq, təmizlik kimi mədəni keyfiyyətlər acizlik və yazıqlıqla müşayiət olunmur: "Ürəyimin yerində Bir pələng ürəyi var, Məni odlara salar". Aydın olur ki, F.Qocanın quzu rəmzi daha tragik taleyə malikdir. Bu adi quzu deyil, ona görə də onun faciəsi də qeyri-adi. Onun ürəyi ilə təbii mahiyyəti arasındakı kəskin ziddiyyət obrazın faciəvi sonunu şərtləndirmişdir:

*Çöllər aşmaq istəyir,
Düzlər keçmək istəyir.
Aslanlarla görüşmək,
Pəncələşmək istəyir.
Nəyə çəkmək istəyir
Başqa pələnglər kimi.*

Obrazın tragizmini bir tərəfdən xarici aləmdən gələn xətər və qorxu, ikinci tərəfdən isə daxili ziddiyyətlər - daxildən gələn əzab və vahimə daha da dərinləşdirir. Quzunun qurtuluş yolu və əlacı təsəvvür ediləməzdir:

*Rahat olmur sinəmdə
Dəli küləklər kimi.
Neyləyim?*

*Bəs neyləyim?
Dərdini kimə deyim?
Ələ düşsəm kəsərlər,
Çələ düşsəm qurd yeyər.*

Erkin Vahidovun "Aslan öyrədən" şeiri ilə də F.Qocanın "Pələng arzusu" şeirlərini qısaca müqayisə etsək, fikrimiz aydınlaşar. Qeyd edək ki, pələng də, aslan da faciəvi rəmzlərdir. Onların taleyi faciəsinə əsas rol oynamışdır. "Aslan öyrədən" şeirində böyük qüdrət və güc sahibinin acınacaqlı vəziyyəti təsirli şəkildə əks etdirilmişdir. Təlimçinin əlində tutduğu alovlu hələqədən aslan dəfələrlə keçir, öz sahibinin tələblərini yerinə yetirdiyinə görə təməşacıları onu alqışlayır. Bir vaxtlar heyvanlar dünyasının padşahı sayılan güc sahibi səhnədə oyunbazlıq etdiyinə görə sevilir. F.Qocanın "Pələng arzusu" şeirində də vəziyyət təxminən oxşardır. Amma "Pələng arzusu" şeirində tragizm daha kəskin və dərinlən. Pələngin faciəsi elə tərcümeyi-haldan qaynaqlanır. Amma onların sonrakı taleyi fərqlidir. Çünki pələn-

Yaşar Qasimbəyli,
filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru,

yashargasimov@mail.ru.
AMEA Ədəbiyyat institutu

nin əks-sədası uzun zaman qəlbinizi tərk etmir.

"Kəndirbaz"dakı kontrast özgə tərzdədir. Burada əks qütblər - alçaqlıq və yüksəklikdir, başqa sözlə, "bulud"lara yandaş kəndirbaz və aşağıdakı "gözüaçıqlar", hətta dümdüz, geniş yolda da gedə bilməyənəldir. Şair təməşacı "adamlar"ı kəndirbazın cəsarət və şücaətindən heyrlənməyə səsləyir. Onların da - böyük yolda belə inamla gedə bilməyənlərin qəlbində mədəni yüksəliş, zirvələrə can atmaq arzusu oyanmasını istəyir.

F.Qocanın "Kəndirbazlar" şeirinin estetik pafosu da A.Aripovun "Kəndirbaz" şeirinin poetik məna qatları ilə həməhəngdir. "Kəndirbazlar" obrazının səciyyəvi cəhəti ni də dəstədən fərqlilik, kütlədən ayrılmaq, öz mühitinin fəvqündə durmaq kimi keyfiyyətlər təyin edir: "Yer üzündə böyük bazar, bazarın da başı üstə kəndir çəkir kəndirbazlar". Şeirin elə əvvəlindəcə müəllif öz sevimli obrazının səviyyəsini və dərəcəsinə vurğulayır. Onların məkanı və mənzili ətrafdakılarla bir yerdə, bir sırada deyil. Şair ideyasının daşıyıcısı olan lirik subyekt - lirik "o", lirik "onlar" bazarın başı üstə qərar tutmuşlar. Başqa sözlə, "onlar" bazarın, yeni dünyanın fəvqündədirlər. Bəs "onlar"-ın, şairin dərəcə və mərtəbəsini xüsusi vurğuladığı qövmün yüksəkliyini və yuxarılığını təmin edən hansı xüsusiyyətlərdir?

Beləliklə, yuxarıdakı təhlillərdən aşağıdakı mühüm nəticələrə gələ bilərik; poeziyada rəmzi obrazlar heç vaxt təsadüfən yaranmır. Xüsusən, cəfəkeş və ağır şəraitdə yaşayan xalqların bədii yaradıcılığında poetik rəmzlər ağıl və təfəkkürün müəkkəb oyunları kimi doğulmur. Əksinə, həyat və cəmiyyət haqqında açıq söyləmək mümkün olmayan həqiqətləri ifadə etməyin yeganə çarəsi, bəlkə də son əlacından biri kimi, bədii sözün həqiqətə sədaqət saxlaması prosesində sonuncu imkanı kimi reallaşır.

F.Qocanın və özbək altmışıncılarının ictimai-fəlsəfi pafosla yoxlulmuş və özünəməxsus sənətkarlıqla yaradılmış poetik rəmzləri, ümumən, altmışıncılar nəslinin bədii uğurlarının bədii-estetik fikir tarixində tamamilə təzə bir mərhələ olduğunu göstərən inkaredilməz dəlil-sübutlardan biri kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Yeni Azərbaycan poeziyasının və yeni özbək şeirinin ictimai-fəlsəfi obrazları və semantikasi XX yüzildə estetik fikrin və bədii inikas sisteminin mühüm uğurları sırasına daxildir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.